

پژوهشی

ارائه مدل مفهومی راهبردهای اسلامی مقابله با استرس کرونا: نظریه بنیادی

فاطمه یاس‌سالاری پاشگی^۱، شهرزاد سنجری^۲، آریتا امیر فخرایی^{۳*}

۱. کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، معاونت اشتغال و خودکفایی، اداره کل کمیته امداد امام خمینی (ره) استان هرمزگان، بندرعباس، ایران

۲. کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی شاهرود، شاهرود، ایران

۳. *نویسنده مسئول: استادیار گروه روان‌شناسی، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بندرعباس، بندرعباس، ایران، afakhraei2002@gmail.com

پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۰۹

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۵/۲۵

چکیده

زمینه و هدف: ویروس کرونا موجب بروز مشکلات روانشناختی در افراد شده‌است. پژوهش حاضر با هدف ارائه مدل مفهومی راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا با استفاده از روش نظریه بنیادی انجام شد.

روش: این پژوهش، از رویکرد کیفی بهره برد و روش اصلی جهت دستیابی به مدل مد نظر، روش نظریه بنیادی بوده که مدل‌سازی آن بر پایه مدل پارادایمی بنا نهاده شد. جامعه آماری ۲۰ نفر از خبرگان بود که بصورت در دسترس انتخاب شدند. بعد از تجزیه و تحلیل دقیق مصاحبه‌ها، ۸۲ مفهوم استخراج و در ۶ مقوله طبقه‌بندی شد. سپس مقوله‌ها در قالب الگوی پارادایمی (شرایط علی، زمینه، مقوله اصلی، شرایط محیطی، راهبرد، پیامد) جایگذاری و مدل نهایی پژوهش حاصل شد.

یافته‌ها: مدل پارادایمی تحقیق در شرایط علی شامل ۱- وضعیت بیماری کرونا و ۲- توصیه‌های اسلامی، در بخش زمینه‌ها شامل ۱- باورها ۲- انجام فرامین دینی و ۳- اخلاق در بخش شرایط مداخله‌گر شامل ۱- حکومت اسلامی ۲- قوانین اسلامی در بخش راهبردها شامل ۱- توکل بر خدا ۲- تفویض امور به خدا ۳- تسلیم امر الهی ۳- رضا به قضا ۴- نیایش و ۵- پیشگیری است.

نتیجه‌گیری: با توجه به فرهنگ دینی کشور ما، در دوران بحران کرونا و برای مقابله با استرس آن در درجه اول سوق دادن افراد دارای ارزش‌های مذهبی به سوی مبلغان مذهبی و دینی و در درجه دوم تربیت نیروهای متخصص و مشاورانی با رویکردهای سبک زندگی اسلامی برای ارائه خدماتی به این گونه افراد لازم است.

کلیدواژه‌ها: اسلام، اضطراب، تنش روانی، کووید-۱۹، معنویت

مقدمه

و درمانی کاهش داده و گسترش جهانی آن را کنترل کنند. متأسفانه این روش به تنهایی کارساز نبود و هر روز بر تعداد مبتلایان افزوده شد که برخی از این مبتلایان ناقلان بدون علامت بیماری بودند تا جایی که تعداد روز افزون فوتی‌های کرونا و پر شدن بیمارستان‌ها از بیماران کووید-۱۹ موجب شد در برخی کشورها مناطق را قرنطینه کامل (مانند چین و ایتالیا) و یا اجرای مراقبت‌های پیشگیری در سطح کلان و ملی (مانند ایران، امارات، کره جنوبی) در شهرستان، استان یا حتی کل کشور شوند. اجرای این سیاست‌های بهداشتی به‌رغم پیامدهای مثبت، موجب بروز اثرات منفی روان‌شناختی در سطح جامعه شده است (۴). ترس از بیماری، ترس از مرگ، تداخل در فعالیت‌های روزانه، مقررات منع یا محدودیت سفر و عبور و مرور، کاهش روابط اجتماعی (همکاران،

بهداشت روانی جامعه یکی از محورهای ارزیابی سلامتی جوامع مختلف است (۱). سلامت روانی نقش مهمی در تضمین پویایی و کارآمدی هر جامعه ایفا می‌کند که تحت تأثیر بسیاری از عوامل از جمله بروز بیماری قرار دارد (۲). از ابتدای قرن جدید میلادی بیماری از دسته ویروس‌های کرونا با عنوان کووید-۱۹ به سرعت کل جهان را احاطه کرد (۳) که ابعاد مختلف حیات اجتماعی کشورها را به شدت تحت تأثیر قرار داده و تأثیرات منفی آن در طیفی از حوزه‌های سلامتی، اقتصادی و فرهنگی قابل مشاهده است. با توجه به قدرت شیوع و انتقال بیماری، سازمان بهداشت جهانی در ۴ فوریه وضعیت اضطراری اعلام و توصیه کرد تا کشورها، انتقال فرد به فرد این بیماری را از طریق کاهش تماس افراد بخصوص در مبتلایان و کارکنان بخش‌های مراقبتی

معیارهای ورود به این مطالعه رضایت شخصی برای شرکت در مطالعه، فعالیت مشاوره‌ای در زمان کرونا و ویروس، دارای پروانه نظام روان‌شناسی، مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر و معیارهای خروج شامل عدم تمایل به همکاری در پژوهش و انصراف از پژوهش بود.

برای جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش با توجه به کیفی بودن آن ابتدا از بررسی اسناد و مدارک و مصاحبه کمک گرفته شده است. بدین صورت که در بررسی اولیه‌ای که از اسناد و کتاب‌های موجود صورت گرفت؛ پیشینه کار و مبانی نظری برای تسلط مصاحبه‌گر بر موضوع پژوهش بررسی و عوامل مختلف ارزیابی شد. در مراحل بعد به دنبال پاسخگویی در خصوص اهداف پژوهش، مصاحبه‌هایی عمیق با نمونه آماری پژوهش که به طور تجربی درگیر در این امر بودند صورت گرفت.

ابزار گردآوری داده‌ها

مصاحبه: در این پژوهش با توجه به اینکه در تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش نظریه بنیادی استفاده شده است، مصاحبه‌هایی نیمه ساختاریافته با اعضای نمونه آماری صورت گرفته است. بدین ترتیب در ابتدای مصاحبه توضیحات کلی در مورد تحقیق و هدف‌های آن به مصاحبه شونده ارائه و سپس مصاحبه آغاز می‌شود. از مصاحبه‌شوندگان سوالات در زمینه احساسات و افکار، فشارهای روانی، مشکلات خانوادگی، رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی، اعتقادات، ویژگی‌های انسانی، راهبردهای دینی، تمسک و اجرای راهبردهای دینی در دوران کرونا پرسیده شد. سوالات بر اساس پاسخ فرد تغییر پیدا می‌کرد و سعی شد هنگام مصاحبه سردی فضای گفتگو شکسته شود تا فرد راحت‌تر بحث و گفتگو کند.

تمامی مصاحبه‌ها بصورت برخط در پلتفرم برگزاری جلسات برخط «اسکای روم» صورت گرفت (<https://www.skyroom.online>) به این صورت که بعد از هماهنگی ساعت برگزاری مصاحبه با مصاحبه‌شوندگان، پیوند مکان برگزاری در این پلتفرم به برای آنها به همراه دو گیگ اینترنت ارسال شد و سپس با ورود مصاحبه شونده روند مصاحبه انجام می‌شد.

مدت زمان هر مصاحبه بین ۳۰ تا ۴۵ دقیقه بود. نکاتی که در روند انجام مصاحبه مطرح می‌شد یادداشت و با کسب اجازه از افراد ضبط شد، تا گاه با مرور چندباره گفتگوها، تحلیل و بررسی دقیق‌تری نسبت به دیدگاه‌های طرح شده مصاحبه شوندگان انجام شود. در خصوص اعتبارپذیری پژوهش، از طریق حضور طولانی مدت در محیط پژوهش و صرف زمان بیشتر با شرکت‌کنندگان، تبادل نظر با استادان و صاحب‌نظران در خصوص داده‌های کسب شده، جمع‌آوری و نگهداری داده‌های خام و مراجعه به آنها پس از بررسی نتایج برای سنجش تفسیرها صورت گرفته است؛ به طوری که با ۳ نفر از صاحب‌نظران در دانشگاه و ۳ نفر از مشارکت‌کنندگان تبادل نظر صورت گرفت و از آنها بازخورد گرفته شد. در ارتباط با انتقال‌پذیری می‌توان بیان کرد که، زمینه و شرایط پژوهش به طور کامل توصیف شده؛

دوستان، خانواده)، بروز مشکلات شغلی و مالی و ده‌ها پیامد دیگر سلامت روان‌افرا جامعه را تهدید می‌کند(۵).

لازمه عبور موفق از این شرایط، بهره‌گیری از اصول مدیریت استرس می‌باشد(۶). در این راستا فرآیند مقابله امری مهم است که بیشتر از فعالیت‌ها و اقدام شناختی و رفتاری فرد برای مدیریت استرس تشکیل می‌شود(۷). شیوه‌های مقابله‌ای، به تلاش‌های ویژه رفتاری و روانشناختی اشاره دارد که مردم برای چیرگی، بردباری، کاهش یا کمینه رساندن حوادث استرس‌زا آن را به کار می‌برند(۸). دو نوع روش مقابله‌ای رایج وجود دارد: اول روش‌های متمرکز بر مشکل، شامل تلاش‌هایی می‌شود که با انجام کارهای فعال شرایط استرس‌زا را تسکین می‌دهد(۹).

در این میان، آنچه که در کشور ما اهمیت فراوانی دارد، سبک زندگی اسلامی می‌باشد؛ زیرا این سبک از زندگی شامل مجموعه به هم پیوسته‌ای از الگوهای رفتاری در حوزه‌های مختلف حیات بشری است که از مبانی تربیتی، یعنی دارایی‌ها و هستی انسان بر می‌خیزد و ضمن ایجاد روابط پایدار میان افراد، نقش به‌سزایی در تزکیه روانی، پرورش صفات کمالی، نیل به سعادت و رشد ارزش‌های انسانی را در پی دارد (۱۰)

یکی از کارکردهای دین و سبک زندگی دینی، ایجاد سیستم مقابله‌ای کارآمد در برخورد با مشکلات و مشقت‌های اجبارگونه زندگی است. به عبارت دیگر، دینداری آگاهانه و با معرفت، به‌شدت می‌تواند کامل‌ترین شرایط بهداشت روانی را تأمین کند؛ لذا سبک مناسبی از زندگی به ویژه با محوریت آموزه‌های معنوی که بتواند آدمی را از گرفتاری‌های زندگی پر استرس و پیچیده امروزی به ویژه در شرایط کرونا مصون بدارد، مسئله‌ای مهم و ضروری به شمار می‌آید(۱۱).

از طرفی تئوری بنیادی (Fundamental Theory) یک روش تحقیقی عام در سال ۱۹۶۷ توسط بارنی گلنزر و انسلم اشتراوس بوجود آمد، این تئوری یک روش پژوهشی استقرایی و اکتشافی است که به پژوهشگر در حوزه‌های موضوعی گوناگون امکان می‌دهد تا بجای اتکا به تئوری‌های موجود و از پیش تدوین شده خود به تدوین تئوری و گزاره اقدام کند(۱۲).

با توجه به آنچه که بیان شد هدف از این پژوهش ارائه مدل مفهومی راهبردهای اسلامی مقابله با استرس و ویروس کرونا با استفاده از روش نظریه بنیادی بود.

روش

این پژوهش، از رویکرد کیفی بهره برد و روش اصلی برای دستیابی به مدل مورد نظر در آن، روش نظریه بنیادی بوده که مدل سازی آن بر پایه مدل پارادایمی بنا نهاده شده است. جامعه آماری تحقیق حاضر تمامی مشاوران آشنا با مشاوره اسلامی بود که ۲۰ نفر از آنها که بصورت مبتنی بر هدف انتخاب شدند (بعد از ۲۰ مصاحبه به اشباع نظری حاصل شد و کد دیگری استخراج نشد).

جدول ۱- مقوله‌های شناسایی شده به همراه مفاهیم مربوطه

مفهوم) کدگذاری باز	مقوله) کدگذاری محوری	
مرگ‌ومیر بالا	وضعیت بیماری کرونا	شرایط علی
سرایت بالا		
جهش‌های بیماری		
ترس شدید در جامعه		
ناشناخته بودن بیماری	توصیه‌های اسلامی	
بیانات رهبر فرزانه انقلاب		
اهمیت طبابت در اسلام		
توصیه اسلام به پیشگیری		
توصیه به قرنطینه در اسلام		
توسیه به رعایت فاصله اجتماعی در اسلام		
توصیه به بهداشت فردی در اسلام		
توصیه به بهداشت محیطی در اسلام		
توصیه به شستن و ضدعفونی کردن		
باور به یگانگی خداوند		باورها
باور به قیامت		
شرکت در مناسک دینی		
عدل		
باور به پیامبر اکرم (ص)	انجام فرامین دینی	
باور به امامت امامان شیعه		
نماز		
روزه		
زکات		
خمس		
صدقه		
امر به معروف		
نهی از منکر		
تولی		اخلاق
تبری		
صدقه		
امانتداری		
وقف		
خوش‌رفتاری		
بهداشت		
ادای سوگندها		
خلق نیکو	شرایط مداخله‌گر	
برقراری حکومت اسلامی در سطح جامعه		
نقش محوری ولی فقیه مطلقه در کشور		
وجود ولی فقیه مطلقه در کشور		
نقش مراجع تقلید در جامعه		
نقش امامان جمعه در جامعه		
گستره بسیج در کشور		

به‌طوری که قلمرو مکانی پژوهش و افراد مشارکت‌کننده و تعداد آن‌ها مشخص شده است (۱۳). در ارتباط با قابلیت اطمینان، از طریق ایجاد مسیرنمای حسابرسی بدین صورت که، به ضبط مصاحبه‌ها، یادداشت‌برداری در حین انجام مصاحبه و یادداشت دریافت‌های حاصله پس از پایان مصاحبه، تهیه برگه راهنمای مصاحبه، فهرست مصاحبه‌شوندگان پرداخته شده، و در نهایت مقوله‌های به‌دست آمده از کدگذاری باز به شکل معقول و منطقی با یکدیگر ارتباط داده شده است (۱۴). در خصوص تأییدپذیری پژوهش، داده‌های به دست آمده با اسناد و مدارک و منابع موجود در پیشینه تحقیق تطبیق داده شده و همچنین در بعضی موارد از نظر دیگر شرکت‌کنندگان در خصوص صحت ادعاهای دیگران سؤال شده، و در نهایت از دیدگاه‌ها و نظرات متخصصان دیگر استفاده شده است.

روش تجزیه‌وتحلیل داده‌ها بدین صورت بود که حین انجام مصاحبه، تمامی شرح نظرات مصاحبه‌شوندگان ضبط و نگهداری شده و نظرات آنان به همراه مشاهدات پژوهشگر و برداشت آن، به متن تبدیل می‌شود. بعد از رسیدن به نقطه اشباع در نظرات ارائه شده توسط مصاحبه‌شوندگان، داده‌های اولیه به نرم افزار اتلس (ATLAS) داده شده و با کمک این نرم‌افزار، کدهای اولیه ایجاد و سپس براساس قاعده کدگذاری ثانویه اقدام شد.

یافته‌ها

مرحله کدگذاری باز، به شناسایی و استخراج مفاهیم اولیه از درون مصاحبه‌ها اختصاص داشت. بر این اساس، بعد از انجا هر مصاحبه، محقق با بررسی چندباره آن مفاهیم موجود در متن مصاحبه را استخراج و کدگذاری می‌کرد. در مجموع ۲۰ مصاحبه صورت گرفته، ۸۲ مفهوم استخراج شد. گفتنی است کدهای کنار مفاهیم، شامل یک حرف لاتین و یک عدد می‌باشد. حرف لاتین (به ترتیب حروف الفبا)، نشان‌دهنده فرد مصاحبه‌شونده، و عدد کنار این حرف نشان دهند شماره مفهوم استخراج شده از آن مصاحبه خاص می‌باشد.

در مرحله کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی (گزینشی)، سعی شد تا با توجه عمیق به مفاهیم شناسایی شده و تشخیص وجوه تشابه و افتراق آنها با یکدیگر، دسته‌بندی‌های کلی‌تری به نام «مقوله‌ها» ایجاد شود و مفاهیم هم سنخ و هم راستا، در این دسته‌های کلی‌تر جایگذاری شوند. ماحصل این فرایند، شناسایی ۱۵ مقوله اصلی بود که به همراه مفاهیم مربوطه، در جدول ۱ قابل مشاهده می‌باشند:

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف هدف ارائه مدل مفهومی راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا با استفاده از روش نظریه بنیادی انجام شد. از ابعاد مدل پارادایمی مورد بحث قرار گرفته و مقوله‌های مرتبط با هر یک معرفی شدند:

ادامه جدول ۱- مقوله‌های شناسایی شده به همراه مفاهیم مربوطه

مقوله (مقوله) کدگذاری محوری	(مفهوم) کدگذاری باز	
قوانین اسلامی	وجود شورای نگهبان	راهبردها
	نمایندگان انقلابی	
	اصل ۴۳ قانون اساسی (رایگان بودن بهداشت و درمان و آموزش و پرورش)	
	اعتماد به خدا	
	اطمینان به خدا	
	رضایت به رضای خداوند	
	صبر به هنگام مصیبت	
	صبر بر طاعت	
	صبر بر مصیبت	
	عالم بودن خداوند	
تفویض امور به خدا	قهار بودن خداوند	راهبردها
	جبار بودن خداوند	
	همه چیز را به خدا سپردن	
تسلیم امر الهی	اطاعت از خداوند	راهبردها
	فرمانبرداری از خداوند	
	سرسپردگی به خداوند	
رضا به قضا	رضایت از قضا و قدر	راهبردها
	نداشتن تردید در دین	
	عدم اعتراض به بلایا	
	رضایت از سرنوشت	
	عدم ناراحتی در برابر از دست دادن چیزی	
	عدم خوشحالی در برابر به دست آوردن چیزی	
	نماز خواندن	
	روزه گرفتن	
	دعا کردن	
	خواندن دعا‌های مذهبی	
نیایش	قرنطینه کردن خود در صورت ابتلاء به بیماری	راهبردها
	حفظ فاصله اجتماعی	
	شستن و ضدعفونی کردن دست‌ها	
پیشگیری	استقامت	پيامدها
	امنیت	
	امدادهای الهی	
	آرامش	
	بصیرت	
	رحمت الهی	
	نعمت خداوندی	
	رهایی از ترس و خوف	
	رونق اقتصادی	
	کم شدن موارد ابتلاء به بیماری	
جامعه	ارتقای سطح بهداشت در جامعه	پيامدها
	برداشتن محدودیت‌های کرونایی	

۱. **مقوله اصلی (محوری):** در این تحقیق و با توجه به اهداف و مقوله‌های شناسایی شده، مقوله «مدل مفهومی راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا» به عنوان مقوله اصلی و محوری در نظر گرفته شد.

۲. **شرایط علی:** مقوله‌های مرتبط با این بعد، به قرار زیر تعیین گردید:
وضعیت بیماری کرونا: این مقوله به این اشاره دارد که مرگ و میر بالا، سرایت بالا، جهش‌های بیماری، ترس شدید در جامعه، ناشناخته بودن بیماری می‌تواند بر راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا تأثیرگذار باشد.

توصیه‌های اسلامی: این مقوله به این اشاره دارد که بیانات رهبر فرزانه انقلاب، اهمیت طبابت در اسلام، توصیه اسلام به پیشگیری، توصیه به قرنطینه در اسلام، توسیه به رعایت فاصله اجتماعی در اسلام، توصیه به بهداشت فردی در اسلام، توصیه به بهداشت محلی در اسلام، توصیه به شستن و ضدعفونی کردن می‌تواند بر راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا تأثیرگذار باشد.

۳. **زمینه‌ها:** مقوله‌های مرتبط با این بعد، به قرار زیر تعیین شد:
باورها: این مقوله به این اشاره دارد که باور به یگانگی خداوند، باور به قیامت، شرکت در مناسک دینی، عدل، باور به پیامبر اکرم (ص)، باور به امامت امامان شیعه می‌توانند زمینه مناسبی را برای از قوه به فعل در آوردن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا فراهم سازند.

انجام فرامین دینی: این مقوله به این اشاره دارد که نماز، روزه، زکات، خمس، صدقه، امر به معروف، نهی از منکر، توبی، تبری می‌توانند زمینه مناسبی را برای از قوه به فعل در آوردن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا فراهم سازند.

اخلاق: این مقوله به این اشاره دارد که صدقه، امانتداری، وقف، خوش رفتاری، بهداشت، ادای سوگندها، خلق نیکو می‌توانند زمینه مناسبی را برای از قوه به فعل در آوردن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا فراهم سازند.

۴. **شرایط مداخله‌گر:** مقوله‌های مرتبط با این بعد، به قرار زیر تعیین شد:
حکومت اسلامی: این مقوله به این اشاره دارد برقراری حکومت اسلامی در سطح جامعه، نقش محوری ولی فقیه مطلقه در کشور، وجود ولی فقیه مطلقه در کشور، نقش مراجع تقلید در جامعه، نقش امامان جمعه در جامعه، گستره بسیج در کشور می‌توانند جزو عوامل محیطی تأثیرگذار برای از قوه به فعل در آمدن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا می باشند.

قوانین اسلامی: این مقوله به این اشاره دارد وجود شورای نگهبان، نمایندگان انقلابی، اصل ۴۳ قانون اساسی (رایگان بودن بهداشت و درمان و آموزش و پرورش) می‌توانند جزو عوامل محیطی تأثیرگذار برای از قوه به فعل در آمدن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا می باشند.
راهبردها: مقوله مرتبط با این بعد، به شرح زیر تعیین شد:

طریق راهبرد ذکر شده در قامت قبل، می‌توان از راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا رونق اقتصادی، کم شدن موارد ابتلاء به بیماری، ارتقای سطح بهداشت در جامعه، برداشته شدن محدودیت‌های کرونایی را در اشخاص متصور شد.

با توجه به جدید بودن این تحقیق که به واسطه همین به صورت کیفی صورت گرفت یافته ای که بتوان آن را با این پژوهش مقایسه کرد یافت نشد. باتوجه به اینکه این پژوهش در زمینه مدل مفهومی راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا، پیشگام است، پژوهشی در سطح دنیا در این زمینه نیست که با آن مقایسه شود.

تأمین شرایط مطلوب برای اجرای پژوهش به دشواری میسر است. در این پژوهش محقق با محدودیت‌های روبه‌رو بوده است. با وجود آشنایی پژوهشگر با محیط پژوهش و جامعه نمونه، محدودیت‌هایی در بخش کیفی پژوهش وجود داشت. بی‌میلی مشارکت‌کنندگان به مصاحبه، مخالفت آنها به ضبط مصاحبه و مسائلی مانند کمبود وقت مصاحبه‌شوندگان، کارگردآوری اطلاعات را با مشکل روبرو می‌کرد.

با توجه به نتایج این پژوهش می‌توان پیشنهاد داد که استفاده از مدل به‌دست آمده برای ساخت ابزاری برای سنجش پیامدهای ویروس کرونا مناسب است. همچنین با توجه به مدل به‌دست آمده تحقیق مسئولان مربوطه از این مدل برای مقابله با استرس ویروس کرونا استفاده کنند. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های بعدی با توجه به فرهنگ‌های متنوع در کشور (بافت‌های متفاوت فرهنگی و مذهبی) سبک زندگی اسلامی به عنوان یک عامل جامعه‌شناختی در فرهنگ‌های مختلف در میان اقوام مختلف ایرانی و در میان اقشار مختلف جامعه به ویژه در شرایط بیماری کرونا مورد بررسی قرار گیرد.

نتیجه‌گیری نهایی

با توجه به فرهنگ دینی کشور ما، در دوران بحران کرونا و برای مقابله با استرس آن در درجه اول سوق دادن افراد دارای ارزش‌های مذهبی به سوی مبلغان مذهبی و دینی و در درجه دوم تربیت نیروهای متخصص و مشاورانی با رویکردهای سبک زندگی اسلامی برای ارائه خدماتی به این گونه افراد لازم است.

توکل بر خدا: این مقوله به این اشاره دارد اعتماد به خدا، اطمینان به خدا، رضایت به رضای خداوند، صبر به هنگام مصیبت، صبر بر طاعت، صبر بر معصیت می‌توانند به عنوان راهبردی اثربخش در جهت از قوه به فعل در آوردن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا در نظر گرفته شود.

تفویض امور به خدا: این مقوله به این اشاره دارد عالم بودن خداوند، قهار بودن خداوند، جبار بودن خداوند می‌توانند به عنوان راهبردی اثربخش در جهت از قوه به فعل در آوردن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا در نظر گرفته شود.

تسلیم امر الهی: این مقوله به این اشاره دارد همه چیز را به خدا سپردن، اطاعت از خداوند، فرمانبرداری از خداوند، سرسپردگی به خداوند می‌توانند به عنوان راهبردی اثربخش در جهت از قوه به فعل در آوردن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا در نظر گرفته شود.

رضا به قضا: این مقوله به این اشاره دارد رضایت از قضا و قدر، نداشتن تردید در دین، عدم اعتراض به بلاها، رضایت از سرنوشت، عدم ناراحتی در برابر از دست دادن چیزی، عدم خوشحالی در برابر بدست آوردن چیزی می‌توانند به عنوان راهبردی اثربخش در جهت از قوه به فعل در آوردن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا در نظر گرفته شود.

نیایش: این مقوله به این اشاره دارد نماز خواندن، روزه گرفتن، دعا کردن، خواندن دعاهای مذهبی می‌توانند به عنوان راهبردی اثربخش در جهت از قوه به فعل در آوردن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا در نظر گرفته شود.

پیشگیری: این مقوله به این اشاره دارد قرنطینه کردن خود در صورت ابتلاء به بیماری، حفظ فاصله اجتماعی، شستن و ضدعفونی کردن دست‌ها می‌توانند به عنوان راهبردی اثربخش در جهت از قوه به فعل در آوردن راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا در نظر گرفته شود.

۶. پیامدها: مقوله مرتبط با این بعد، به شرح زیر تعیین شد:

فردی: این مقوله به این اشاره داد که در صورت تحقق مقوله محوری از طریق راهبرد ذکر شده در قامت قبل، می‌توان از راهبردهای اسلامی مقابله با استرس ویروس کرونا استقامت، امنیت، امدادهای الهی، آرامش، بصیرت، رحمت الهی، نعمت خداوندی، رهایی از ترس و خوف را در اشخاص متصور شد.

جامعه: این مقوله به این اشاره داد که در صورت تحقق مقوله محوری از

منابع

- Kang YB, McCosker A, Kamstra P, Farmer J. Resilience in web-based mental health communities: Building a resilience dictionary with semiautomatic text analysis. *JMIR Form Res* 2022; 6(9): e39013.
- Schilz L, Kemna S, Karnouk C, Böge K, Lindheimer N, Walther L, et al. A house is not a home: a network model perspective on the dynamics between subjective quality of living conditions, social support, and mental health of refugees and asylum seekers. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol* 2023; 1-12.
- Hosseini Nasab A, Sanjari S, Mohammidi Soleimani MR, Mohammadreza K, Katayoun A. Maternal and Neonatal Outcomes following COVID-19 Vaccination in Pregnancy. *Res Sq* 2022; 1-12.
- Smallwood N, Harrex W, Rees M, Willis K, Bennett CM. COVID ۱۹-infection and the broader impacts of the pandemic on healthcare workers. *Respirology* 2022; 27(6): 411-26.
- Panahi far S, Maheri Nooryani Z, Ghanbari Z, Sanjari S. The Relationship between Self-esteem, Resilience and Differentiation with Covid-19 Anxiety in Hospital Nurses: A Cross-sectional Study. *Critical Care Nursing* 2022; 15(1): 63-72. [In Persian]

6. Shamsdanesh S, Nourizadeh R, Hakimi S, Ranjbar F, Mehrabi E. The effect of counseling with stress management approach on postpartum anxiety and distress and breastfeeding self-efficacy during COVID-19 pandemic: a randomized controlled trial. *BMC Pregnancy Childbirth* 2023; 23(1): 1-9.
7. Stein GL, Salcido V, Gomez Alvarado C. Resilience in the Time of COVID-19: Familial Processes, Coping, and Mental Health in Latinx Adolescents. *J Clin Child Adolesc Psychol* 2023: 1-15.
8. Desalegn GT, Zeleke TA, Shumet S, Mirkena Y, Kassew T, Angaw DA, et al. Coping strategies and associated factors among people with physical disabilities for psychological distress in Ethiopia. *BMC Public Health* 2023; 23(1): 20.
9. Yazdanmehr A, Li Y, Wang J. Employee responses to information security related stress: Coping and violation intention. *Information Systems Journal* 2023.
10. Nikkha Z. Examining the role of mosque ,school and home in promoting Iranian Islamic lifestyle. The first call for applied articles on education: issues and solutions. Dec 2022; Tehran: Directorate of Education of Tehran Province; 2022. [In Persian]
11. Ebrahimi E, Tahmasabi Beldaji A, Mortazavi SE, Ghanbari L. Investigating the role of prayer in guiding the Islamic lifestyle in Razavi's biography. *Kowsar Journal* 2015; 50: 27-46. [In Persian]
12. Sohrabi GA. Conceptual model for adaptation to economic shock among Iranian middle class using grounded theory method. Thesis, Shahrood: Islamic Azad University, Shahrood; 2021. [In Persian]
13. Sanjari S, Soleimani MRM, Keramat A. Development and validation of an electronic scale for sexual violence experiences in Iranian women. *Crescent Journal of Medical and Biological Sciences* 2023; 10(1): 27-35.
14. Sanjari S, Kamali A, Amir Fakhraei A, Mohammadi Soleimani MR, Karimi Afshar E. Construction and validation of a self-report violence scale in Iranian women. *Journal of Fundamentals of Mental Health*. 2021; 23(3): 181-9. [In Persian]

Original

Presenting a Conceptual Model of Islamic Strategies for Coping with Coronavirus Stress: A Fundamental Theory

Fatemeh Yas Salari Pashghi¹, Shahrzad Sanjari², Azita AmirFakhraei^{3*}

1. MSc of General Psychology, Deputy of Employment and Self-Sufficiency in the General Office of Imam Khomeini Relief Committee of Hormozgan Province, Bandar Abbas, Iran
2. Student Research Committee, School of Nursing and Midwifery, Shahrood University of Medical Sciences, Shahrood, Iran
3. **Corresponding Author:** Assistant Professor, Department of Psychology, Young and Elite Researchers Club, Bandar Abbas Branch, Islamic Azad University, Bandar Abbas, Iran, afakhraei2002@gmail.com

Abstract

Background: Corona virus has caused psychological problems in humans. The present research was conducted with the aim of providing a conceptual model of Islamic strategies to deal with the stress of the Corona virus using the fundamental theory method.

Method: This research used a qualitative approach and the main method to reach the desired model was the fundamental theory method, whose modeling is based on the paradigm model. The statistical population of the current research included twenty experts who were selected as available. After careful analysis of the interviews, 82 extracted concepts were classified into six categories. Then the categories were placed in the form of a paradigm model (causal conditions, background, main category, environmental conditions, strategy, consequence) and the final research model was obtained.

Results: The paradigmatic model of research includes 1- the state of corona disease and 2- Islamic recommendations in causal conditions; 1- beliefs, 2- fulfillment of religious orders, and 3- ethics in the contexts section; 1- Islamic government, and 2- Islamic laws in the section of intervening conditions, and 1- Trust in God, 2- Delegating matters to God, 3- Surrendering to God's command, 3- Resenting to God's will 4- Praying, and 5- Prevention in the strategy section.

Conclusion: Considering the religious culture of our country, during the Corona crisis and in order to deal with its stress, first of all, people with religious values should be guided towards religious missionaries and clerics who are familiar with religious concepts, and secondly, specialized forces and counselors with Islamic lifestyle approaches should be trained to provide services to such people.

Keywords: Anxiety, COVID-19, Islam, Psychological Stress, Spirituality